

Celal Esad Arseven Hocamız

Celal Esad Hocamızı 13 Kasım 1971'de kaybettik. 1875 yılında doğduğuna göre Celal Esad Bey 96 yaşındaydı. Uygarlık ve sanat tarihimizin bu çok önemli kişisi gerçekte eller üstünde tutulmaya ve kendisine en yakın ilgilerin gösterilmesine lâyık hak kazanmış idi. Yaşamının son günlerini Kadıköy'de Hasırcıbaşı Sokağındaki, vefakâr eşi ile yaşadığı 58 numaralı , beyaz boyalı, iki katlı ahşap evinde tamamladı.

Celal Esad Bey Hocamız, 1936-1937 yıllarında Güzel Sanatlar Akademisi Yüksek Mimarlık Bölümünde bizim Mimarlık tarihi ve şehircilik hocamız idi. Bilgisi, olgunluğu ile ben Celal Esad hocanın hayranı idim ve diyebilirim Türk sanatına, türk mimarisine beni bağlayan Celal Esad beydir.

Celal Esad Bey, yalnız ders veren bir hocamız değildi. Hoca, çok yönlü ama pek çok yönlü bir muhterem kişiydi: Ressam, sanat tarihçisi, şehirci, tiyatro rejisörü, operet kompozitörü, müzik icracısı, film yapımcısı, karikatürist, gazeteci, belediyeçi, profesör ve Türk kültürünü yurt dışına yayan büyük vatanperver.

Bu kadar çok işleri nasıl başarmış? diye bir soru beyinlerimizde kıvrılabilir. Bunu açıklayabilmek hocanın hayat hikâyesini gözler önüne sermekle mümkün olacaktır. Ancak bu pek uzun bir hikâyedir. Ben burada kısaca hocanın hayatını anlatacağım ve bunu zaman zaman onun dilinden nakletmekle daha canlı tutacağım: "Henüz 3-4 yaşlarında idim, Beşiktaş'ta Akaretler'deki konağın bahçesinde, bir mehtaplı gecede, çimenlere serilmiş bir halı üstünde annemin dizine başımı koymuş, mehtabı seyrediyordum, Valdemin gözünden yüzüme bir damla yaş düştü, -Anne niye ağlıyorsun? dedim, sonraları anladım ki, ben İstanbul'da dünyaya geldiğim zaman, babam İzmir'de vali imiş, beni görmeden ölmüş."

Celal Beyin babası olan Ahmet Esad Paşanın İzmir Valiliği onun son görevidir, bir nevi sürgünde İstanbul'dan uzaklaştırılmış. Ahmet Esad Paşa 1828'de Sakız'da doğmuş, 1858'de Harbiye'den birincilikle mezun olmuş, Paris sefaretinde Ataşe Militerlik yapmış, Paris'de Mekteb-i Osmanî müdürlüğü yapmış. 1867'de Mir-i Liva olmuş ve Sultan Aziz Paris seyahatinden dönerken Paşa'yı da İstanbul'a getirmiş ve Askeri Şurâ üyeliğine tayin etmiş. Çok süratle terfi eden Esad Paşa 1870'de Hassa Ordusu Müşiri olmuş, Yemen Valisi olmuş, Tophane Müşiri ve Serasker (Savunma Bakanı) olmuş ve nihayet 1873'de Sadrazam (Başbakan) olmuştur. 1875'de ikinci defa Bahriye Nazırı ve ikinci defa Sadrazam olur ve nihayet 1875'de Aydın Valisi iken İzmir'de vefat eder.

Esad Paşa 5 sene içinde devletin en büyük memuriyetlerini kazanmış vatanperver, iffet sahibi, namuslu ve değerli bir devlet adamı idi. Celal Esad bey babasını hiç görmemiştir, hocayı annesi büyütmüş, amcası da vasilik yapmıştır.

Celal Esad beyi evvela Beşiktaş'da Akaretler'de bir taş mektebe (mahalle mektebine) vermişler, sonra yine Beşiktaş'da Hamidiye mektebine veriyorlar, o zaman 7 yaşında imiş. Bu okulu bitirdikten sonra Sultaniye mektebine (Galatasaray Lisesine) kaydolunuyor. Bu sırada Celal Esad bey tifo hastalığına tutuluyor ve sonra artık Mektebi Sultaniye gitmiyor. Hastalıktan yeni kalkmış olması sebebiyle Akaretler'de evlerinin yanındaki askeri rüştiyeye veriyorlar, bu okulu bitiriyor. 1885'de Celal Esad Bey Mülkiyeyi Şahane'ye (Siyasal Bilgiler Okulu) geceli olarak kaydolunmuş, hoca bu sırada 14 yaşında imiş. Celal Esad bey mülkiyede resimle ilgili bir hatırasını şöyle anlatır: " ... bir gün sınıfta resim yaptığını gören ders nezaretçisi İbrahim efendi (etüd hocası) hemen gelerek resmi elimden almış, yırtmış 've bana ceza yazmıştı. Ben, Müdür Abdurrahman Şeref beye giderek şikayet ettim: - siz bizi resme teşvik edecek yerde, ceza veriyorsunuz, bu doğru mu? diyerek biraz da sertçe şikayette bulundum. Buna kızan müdür bana 4 hafta izinsiz cezası verdi. Bereket versin araya girenler cezamı affettirdiler."

Celal Esad Hoca 4.sınıfta mülkiyeyi şahaneyi terkeder ve Sanayii Nefise^{ye} (Güzel Sanatlar Akademisi) devama başlar. Celal Esad Beyin amcası Kâzım Paşa o zaman merkez komutanı imiş, birgün padişah Abdülhamit: - Biraderiniz Esad Paşanın bir oğlu vardı, o şimdi ne yapıyor? diye sormuş. Kâzım Paşa, Sanayii Nefise'de olduğunu söylemiş, bunun üzerine Padişah: -Onu babası gibi asker yapmalı, Harbiye'ye yazdırın ve bana da yaver olsun demiş.

Celal Esad Bey bu sırada İttihat ve Terakki ile çok ilgiliymiş. ~~Sürgünde bulunan~~ Salâh Cimcoz beyle de küçük yaşından beri yakın arkadaşlığı varmış. Salâh beyin tavassutu ile Celal Bey bu cemiyete girer. Vatanın karışık durumu bu iki arkadaşı ümitsizliğe düşürür ve kaçmaya karar verirler. Ancak, 9 Temmuz 1908'de Kanuni Esasi = Anayasa ve meşrutiyet ilan olununca kaçma işini uygun bulmazlar. Bundan sonra ellerindeki birkaç para ile gazete çıkarmaya karar verirler. Celal Esad bey ilk nüshayı şöyle anlatır: "..... ilk sayıda yaptığım resim şu idi: Hapishane köşesinde oturan bir iskelet, karşısında oturan bir memur, mahkûma af ilanını okuyordu. Kalem mecmuasının bu sayısı kapışıldı. 20000sayı kadar satıldı. Bu ilgiden cesaret alarak idarehanemizi Beyoğlu'nda bir yere naklettik. Memleketin her köşesinden tebrikler alıyorduk. İdarehane yavaş yavaş bir kulüp halini aldı.

Selanik'den, Manastır'dan gelen komiteciler, gazeteciler, muharirler, Cehap Şehabettin, Hüseyin Suat, Refik Halit Beyler gibi meşhurlar bizi teşvik ederek yazılar verirlerdi. Meşhur karikatürist Cem'de resim yapardı....."

Birgün gazeteyi Abdülhamid'in zaptiye nazırı (polis müdürü) Sami Paşa ile istihbarat müdürü Fehim Paşa gazeteyi basıyorlar, Celal Esad Bey zor kurtuluyor. Bu vak'a meşrutiyetin çok ömürlü olmayacağını belirliyor. Bu arada "Kalem" yayına devam ediyor ve epeyce de para kazanıyorlar. Ama Hocanın içi rahat değildir, her an başlarına bir felaket gelmesinden korkmaktadırlar. Aklına, her türlü felaketten uzakta, Paris'te yaşamak zevki takılmıştı. Celal Esad Bey, gazeteyi Salâh Cimcoz beye bırakır ve oğlu ile Avrupa'ya gider. Oğulunu İsviçre'de bırakır, kendisi de Paris'de bir pansiyona yerleşir. Bu sırada İstanbul'da 31 Mart vak'ası patlar ve Salâh Beyle, Kadıköy ittihat ve terakki başkanı Yenişehirli Celâl Beyle Paris'e kaçarlar. Üç arkadaşın sıkıntılı günleri başlar. Celal Esad Bey resim yaparak bir geçim yolu bulur, sonunda İstanbul'a dönerler.

Bu tarihten sonra Celal Esad Beyin hayatı önemli faaliyetleri ile birlikte yürüyecektir. Bu tarihte Celal Esad Bey 25-30 yaşlarındadır ve artık hareketli, bir az da maceracı ruhunu daha ciddi ve faydalı çalışmalara sarfedecektir. 1900 yılında Pangola isimli bir Amerikalının tavsiyesi ile Celal Esad Bey St.Louis şehrinde açılacak bir sergide inşası kararlaştırılan eski İstanbul mahalleleri ve büyük çarşı için bir yarışmaya katılır. Celal Esad Bey projeyi bir ayda hazırlayarak yarışmayı kazanır. Bu projenin inşaatına nezaret etmek üzere Amerika'ya davet olunur, fakat ne yazık ki hükümet buna izin vermez, buna mukabil kendisine krokodil büyük bir çanta hediye edilir. ~~Sergi~~ sergi münasebeti ile İstanbul hakkında topladığı bilgiler Hocaya ve bize Constantinople (Eski İstanbul) adlı Fransızca olarak 1909 da ve sonra 1912 de "eski İstanbul"u türkçe olarak basılan eseri kazandırır. Gerçekte Celal Esad Beyin Constantinople ve Eski İstanbul adlı eserinin yayını St.Louis sergisi başarısında çok daha önemlidir. Yine bu eser dolayısı ile ve şehirciliğe dair yazıları ile tanınan Celal Esad Bey İstanbul Şehremaneti (belediyesi) Umuru Fenniye (Fen işleri) ve istatistik müdürlüğüne tayin olunur. O sırada Cemil paşa İstanbul Şehremini (belediye reisi) idi, sonra Kadıköy Belediyesi müdürlüğüne tayin olunur.

Celâl Esad Bey

Bu sırada 1.Cihan Harbi başlar ve Celal Esad Bey bir propaganda heyetinde görev alır. Buna göre Avrupa'da konserler verilecek ve Türk ressamları

Buna mukabil

tanıtılacak idi: Çallı İbrahim, Namık İsmail, Hikmet Onat, Feyhaman Duran, Sami Yetik, Ali Sami gibi ressamıar Bomonti civarında acele yaptırılmış üstü camlı bir hangarda sehıalarını kurarak çalışmaya başlarlar. Ancak, bugüne kadar bu anlamda yapılmış eserler bulunmadığı için ressamlarımız bu (konulu resimleri) adeta sipariş üzerine hazırlarlar. Ayrıca silah, top gibi modellere ihtiyaç olduğunu, harp sebebiyle resim malzemesi tedarikinde çekilen müşküllere Celal Esad Bey işaret eder.

Bir iki ayda tablolar hazırlanır, resimler çerçevelere geçirilir ve Viyana'ya gönderilmek üzere trene yüklenir. Celal Esad bey Viyana'da açılacak bu sergilere memur edilmiş idi. Bu meşhur hangardan bu yazımızda bir fotoğraf sunmaktayız. Böylece Sirkeci'den kalkan Balkan ekspresine üç vagon konur, orkestra ve sergi Sofya, Berlin, Münih ve Viyana'ya hareket eder. Orkestra başarılı konserler vererek İstanbul'a döner, ancak , Viyana'dan sonra sergi yapılamaz, çünkü 1.Cihan harbinin kaderi değişmiştir, Türkiye'de harbe girmiştir. Bu arada, sergi için götürülen resimlerin de ne olunduğı bilinmemektedir. Bir rivayete göre sandıklar Sirkeci'ye gelmiş, ancak oradan sonrası bilinmemektedir. Resim tarihimiz için önemli olan bu belgelerin kaderine burada işaret etmeğı faydalı gördüm.

Celal Esad Bey 1920 de Sanayii Nefise Mektebi Alisine "yani Güzel Sanatlar Akademisine" mimarlık tarihi hocası olmuştur. 1923'den sonra ayrıca Darülbedayi', yani şehir tiyatrosu, ve İstanbul ticaret odası neşriyat müdürlüklerini yaptı. 1925 de Ankara'ya gitti ve şehirci Jansen ile müşavir olarak, Ankara'nın ilk planında görev yaptı. 1927 de tekrar Akademi'deki hocalığına döndü. 1928 de "Karadeniz" seyyar sergi gemisi ile Avrupa limanlarına gitti. Celal Esad bey 1936-37 yıllarında benim hocam idi, bize mimarlık tarihi ve şehircilik dersleri veriyordu. 1940 yıllarında emekli oldu.

Celal Esad Bey özellikle, suluboya ressamı idi. Bunun yanında önemli bir illüstratördür. 21 Temmuz 1905 Cuma günü Yıldız Sarayı Camii önünde bombanın patladığı yerin kuşbakışı resmini yapmış ve böylece tarihi bir vak'ayı resimle açıklayan belge vermiştir. Bu tür çalışmalarından biri de, 1902 yılı 1 Mayıs günü Martinique adasında bir yanardağın patlamasıyla 40.000 kişi ölmüştür, Celal Esad Bey bu olayı resimle anlatmıştır. Bunun yanında Celal Esad Beyin 1928 yılında yayınladığı "Eski İstanbul" adlı eserinde 10.asırda İstanbul tarihi yarımadasının kuşbakışı resmini vermiştir, bu çalışma bir harikadır. Yine Çemberlitaşın o zamanki halini anlatan bir resmi bugün artık tarihi belge değerindedir.

Celal Esad Beyin hayat hikayesi ile ilgili açıklamalarımızdan sonra şimdi muhterem hocamızın kaç adam olduğunu görelim: Burada, hissiyatına saygı göstererek, Celal Esad Beyin evvelâ ressam olduğunu belirtmek zorundayız. Çünkü kendisi resim hakkındaki görüşlerini ifade ederken: "-Benim ona muhabbetim var", demiştir. Böylece Celal Esad Bey en evvel kendisini ressam olarak kabul eder. Hoca gerçekten çok usta suluboya ressamıdır. Suluboya, resimde zor bir tekniktir. Biliyoruz, resim olarak evvelâ siyah beyazlar vardır (kara kalem, füzen, çini mürekkebi, gravür), ressamlar bu teknik ile siyah beyaz olarak iki renkle resimlerini yaparlar. Bunun dışında renk ile ifade vardır ki, bunlarda (yağlı boya, tabi daha evvel fresk, suluboya, pastel, kuruboya, guaş) cinslerinden ibarettir. Bunların her biri boya malzemesinin gereklerine göre çalışma teknikleri sağlarlar. Bunlardan suluboya, yukarıda belirtildiği üzere, en zor bir teknik gerektirir, çok fazla alışkanlık, ustalık ister, çünkü bir defada resmin meydana gelmesi lâzımdır, düzeltmek mümkün değildir, resim bozulursa atılır, yenisi yapılır. Yağlıboya ise, bozulunca silinir, yeniden yapılır. Yağlı boya örtücü olduğundan istenmeyen resim altta kalır, üstüne başkası yapılır. Pek çok üstadların tablolarının altında başka resimler olduğu son araştırmalar da meydana çıkarılmıştır.

Celal Esad Bey pek çok sergiler açarak, suluboya eserlerini sanat dünyasına sunmuştur. Hocamızın eserleri malesef Resim Heykel Müzemize intikal edememiştir. Birkaçının bulunarak Müzemize kazandırılmasını temenni ederiz.

Celal Esad Bey bir sanat tarihçisidir. Kanaatimize göre, Celal Esad Beyin asıl önemli olan bu tarafıdır. Diyebiliriz, Celal Esad Bey "Türk Sanatı" deyiminin kâşifidir. Bundan daha tabii birşey olur mu? diye sorabilirsiniz. Fakat öyle değil, Celal Esad Bey 1928 yılında "Türk Sanatı" adlı bir kitap yazmıştır, kendisi kitabının başında "Türk Sanatı"nın varlığını ~~ve~~ fakat, bugüne kadar yabancı sanat tarihçileri tarafından türk sanatının müslüman sanatları içinde bahsolunduğunu anlatmıştır. Bir Bizans, Roman, Gotik, Rönesans sanatları deyimini ecnebi sanat tarihçileri rahatlıkla kullanıyorlar, bunlara hristiyan sanatı deyip geçmiyorlar. İklimi, inşa biçimleri, zevkleri bakımından birbirlerinden çok farklı sanatları "İslam Sanatı" ismi altında kısaca topluyorlar. Bu ise yanlıştır, her müslüman toplumunun kendi özelliklerine göre isimleri altında değerlendirilmeleri doğrudur. Bu iddia, Celal Esad Beyin kitabının başındaki açıklamasının anafikridir. Celal Esad Bey, kitaptan evvel, bu tezini müdafaa

eden çeşitli makaleler neşretmiş, fikrini yıllarca devamlı olarak kamuoyuna duyurmaya çalışmıştır. Kendisini böylece kabul ettirdikten sonra Türk Sanatı kitabını 1928 de yayınlamıştır. Görülüyor ki, şuurlu bir gelişmenin sonucu olarak "Türk Sanatı" deyimini ve anlamı Avrupalı sanat tarihçilerine kabul ettirilmiştir. Celal Esad hocamız işte bu başarının kahramanıdır. Bu konuda tanınmış avrupalı sanat tarihçileri: Charles Diehl, Gaston Migeon, Saladin, Strzykowski, Ernst Diez, Heinrich Glück, George Marçais ve daha başkaları , hepsi müslüman sanattan bahsetmişler, kitaplar yazmışlar ve onlar içinde bizim sanatımızdan söz etmişlerdir. "İslam Sanatları" deyimini iflas ettiren Celal Esad Beydir. Ondan sonra diğerleri, gerek Türk olsunlar, gerekse yabancı olsunlar onun yolunda yürümüşlerdir. Gerçekte Celal Esad Beyin Fransızca olarak 1909 da yayınladığı Constantinople (İstanbul) adlı kitabında "L'art turc" deyimini ilk olarak kendini göstermektedir.

Celal Esad Bey pek çok makalelerinde aynı tezi açıklamaya devam etmiştir:

- Türk mimarisinin menşei ve intişarı, Akşam'da, 20. Ocak 1926.
- Yeni Türk mimarisi nasıl doğacak?, Akşam'da, 30 Haziran 1926.
- L'indépendance de l'art turc, Fransızca Tanin'de, 1925 (!).
- Les origines de l'art turc et son évolution, konferans, Celal Esad Bey tarafından Paris'de verilmiştir. Bu konferans XIII. Dairenin (arrondissement) belediye salonunda, şark sanatları sergisi münasebeti ile, Mösyö Herriot'un başkanlığı altında, 1 Temmuz 1933 de verilmiştir.
- Ve nihayet l'art turc (Türk Sanatı) Fransızca olarak yayınlanmıştır. Çok önemli olan bu kitabı devlet matbaası 1938 yılında yayınlamıştır. 305 sahife, 25/34 ebadında büyük forma bir kitaptır.

Bu yayınlardan sonra artık herkes Türk Sanatı deyimini benimsedi ve kullanmaya başladı, daha doğrusu böyle düşünmeye başladı.

Celal Esad Beyin iki önemli kişiliğini açıkladıktan sonra hocanın diğer faaliyetlerinden de kısaca bahsedelim:

Celal Esad Bey, piyes yazarı, kompozitör, film yapımcısıdır. Salâh Cimcoz Beyle beraber "Kalem" adlı mizah mecmuasını çıkardığı sırada "Selimi Salis" konulu piyesi yazmışlardır. Bu piyes 380 defa oynanmıştır. 1914 de üç perdelik tarihi bir dram olan "Büyük Yarın" yahut "Turgan" adlı piyesi Tepebaşı tiyatrosunda temsil edilmiştir. 1916 senelerinde "Şaban" adlı 3 perdelik operayı hazırlamaya başlamıştır. Bu eser Almancaya da tercüme edilmiş ve kompozitör Radehçglia bestesini yapmıştır. 20 Şubat 1918 den itibaren Viyana'da bir Alman topluluğu tarafından 7 defa temsil edilmiş ve sonra Tepebaşı tiyatrosunda tekrarlanmış,

sahneye konulmasında da ayrıca müellifin büyük yardımları olmuştur. 1931 de "Saatçi" , 1932 de "Büyük İkramiye" isimleri altında yazdığı üç perdelik operetler şehir tiyatrosunda biri 9 diğeri 13 defa sahneye konmuştur.

Celal Esad beyin Şaban adlı operası Viyana'da temsil edildiği zaman ünlü operet kompozitörü Franz Lehar'da o zaman Viyana sefiri olan Cemil Paşa ile temsilde hazır bulunmakta imişler.

Celal Esad Bey müzikle de meşgul olmuş idi, piyano, viyolonsel, gitar çalardı.

Hayatı ve uğraşları hakkında kısa bilgiler verdiğim bu çok yönlü sayın hocamızın eserleri hakkında bir bilanço sunmak, hocayı daha iyi tanımamıza yardımcı olacaktır:

Kitaplar, Celal Esad Bey 1897 den 1952'ye kadar 51 eser yazmıştır. Basılmaya hazır bekleyen 8 kadar eseri daha vardır.

Makaleler, kitapların dışında günlük gazetelerde ve haftalık dergilerde yazdığı makalelerin sayısı 181'dir. Bunların içinde röportajlar da vardır ki bunlarda konu yine Celal Esad beydir. Bu 181 sayısını düşünürken günlük gazeteye belli sütuna yazı yazan bir muharrir ile mukayese yapmak ilgi çekicidir. Mesela bu kişiler 30 yıl aralıksız yazı yazsalar, ömürleri boyunca 9.000 den fazla yazı yazmış olurlar. Ancak, Celal Esad beyin ele aldığı konular çok çeşitli ve öyleleri var ki bugün dahi geçerli, ibretle bugün dahi okunup dinlenecek değerdedir. Her biri toplumumuzun ana meselelerine dokunmaktadır, bunlar bazen yabancı dilde veya yabancı gazetelerde fransızca olarak yazılmıştır.

Celal Esad Hocamızın hayatının renklerini şöyle bir saymak isterim: ressamlık, gazetecilik, muharrirlik, karikatüristlik, illustirator, ticaret odası sergiler müdürü, hocalık, şehremaneti fen işleri müdürlüğü, Kadıköy belediye müdürlüğü, Kadıköy halkevi reisliği, Ankara planlama müşavirliği, Ankara halkevi tiyatro müdürlüğü, Avrupa'da sergi komiserliği, taşınmaz kültür varlıkları yüksek kurulu üyeliği ve başkanlığı, iki devre milletvekilliği, İnönü armağanı başkanlığı, Türk sanatı enstitüsü fahri başkanı, sanat tarihçisi, şehirci, müzik ve opera yazar ve bestecisi, piyes yazarı, sahne koyucusu. Bunların hepsini Celal Esad Bey yapmış.

Biz, Güzel Sanatlar Akademisi (Mimar Sinan Üniversitesi) mensupları Hocamızla şeref duyarız ve bu yazımızda onu bir defa daha hayır ve rahmetle anarız.

Prof.Feridun Akozan